

Romové mají stejnou pluralitu identit jako kdokoli jiný. U velké části z nich však sledujeme tendenci k jejich redukci

Praha, 28.4.2012 15:17, (ROMEIA)

Národy, či etnika, jsou zpravidla velké skupiny lidí, jejichž příslušníci se všichni navzájem neznají. Jsou to muži, ženy, děti, osoby bohaté, chudé, mocné, podřízené, různých věkových kategorií, vesničané i lidé z velkoměsta. Národ v současném postmoderním urbanizovaném světě není tak silnou jednotící kategorií, aby produkoval osoby obdobných vlastností. Je celá řada jiných kategorizací, které lidi ovlivňují více než národní, nebo etnická příslušnost. Proto při odpovědi na otázku identity je třeba hledat upřesňující vymezení.

Zjišťovat, zda tazatel myslí Romy v Čechách nebo například v USA, zda hovoříme o určitých vzdělanostních nebo příjmových kategoriích, zda hovoříme o osobní identitě, nebo o vztahu k národu či státu. Další komplikací pro potenciální odpověď je, že identita patří do kategorie sociálních konstrukcí. Reprezentuje ji velké množství jevů, které člověk skládá dohromady a někdy o nich jako o celku přemýšlí, jindy nikoli. Ptát se na identitu přímo lze jen obtížně. Zkuste se někoho zeptat: „Jakou máte identitu?“ Jinak se také bude ptát psycholog, jinak etnolog nebo sociální antropolog. Indikátory identity se mohou sestavovat dosti různorodě a svévolně. Mezi ty nejjednodušší patří, zda jedinec ví, kolikátého dnes je, jaký je den v týdnu, kolik je hodin, zda ví, kde se narodil, na co rád vzpomíná, co bude dělat zítra. Zjišťujeme tak, jak je člověk identifikován se svou minulostí, přítomností a budoucností. Podobně se ptáme, zda se považuje za muže, či ženu, kdo je jeho nejmilejší osoba apod.

Takový soubor otázek samozřejmě můžeme rozšiřovat až do roviny, kdy se ptáme, za příslušníka jakého národa nebo etnika se daná osoba pokládá, zda si ho lidé nepletou s nějakou jinou národností, jak by charakterizoval svoji vlast, koho dalšího ke svému národu počítá, zda jsou mu tyto lidé bližší než příslušníci jiných národů, zda mu záleží na tom, aby si jeho dítě vzalo někoho z příslušníků jeho národa, zda je hrdý na příslušnost ke svému národu, jaké má jeho národ přednosti a jaké nedostatky, zda si myslí, že mu příslušnost k jeho národu pomáhá v jeho osobním životě, nebo spíše škodí, zda se ve společnosti cizinců chlubí, že je příslušníkem daného národa, nebo to spíše zakrývá apod.

Vyhodnocení odpovědí na takové otázky ale komplikuje okolnost, že identita je situační. Mění se s kontextem, v němž se osoba pohybuje, mění se s konverzační situací. Jinak člověk reaguje na mezistátním sportovním utkání, kdy jeho tým vyhrává a jedinec ho povzbuzuje – národní identita má v tomto okamžiku velkou váhu, jinak se chová v soukromí, nebo při kontaktu se sousedy stejné národní příslušnosti, kdy je toto téma podkomunikováno a nemusí mít vůbec žádný význam. Kontextualita identity je natolik významná, že v současném urbanizovaném světě, kde člověk vystupuje v mnoha rolích, často odborníci hovoří nikoli o identitě, ale o identitách jedince. Někdy též hovoří o vnější a vnitřní identitě, o prožívané a deklarované identitě nebo v jiných souvislostech o identitě osobní a sociální.

Osobní identitu si člověk utváří sám a svými postoji a chováním ji výrazně ovlivňuje. Už ale teze o její kontextualitě napovídá, že reakce okolí jsou velmi důležité. Permanentní rysy člověka ji velmi ovlivňují stejně jako předsudky a stereotypy a stejně i nepředvídatelné reakce okolí. Člověk se nemůže chovat a deklarovat zcela svévolně. Pokud tak činí, okolí ho považuje za blázna nebo asociála. Pokud se naopak reakce okolí odlišují od jedincova očekávání, jeho identita tím trpí. Je nejistý, neví, co má dělat.

V případě romských identit celá řada zobecnění terénních šetření začíná tezí, že se výrazně nekryje hranice identifikace Romů z vnějšku majoritním obyvatelstvem, a hranice identifikace Romů samotnou skupinou. Neostrost hranice je dána subjektivností jakýchkoli ukazatelů romství, včetně rodové příslušnosti, která není nikde zřetelně vidět, a umějí ji definovat jen lidé zevnitř. Tím, že Romové nemají národní stát, bude jejich identita z hlediska národnosti a státní příslušnosti vždy duální, deklarace relativně libovolná a bude závislá na kontextu.

V České republice ji ovlivní silná stereotypizace ze strany majoritního obyvatelstva. Majoritní obyvatelstvo si zpravidla myslí, že ví, kdo jsou to Romové a jak vypadají, a přesně tuto skupinu na základě přijatých stereotypů dokáže popsat. Rom si často může říkat, co chce a je zařazen do skupiny Cikánů se vším, co se od Cikánů očekává. Jenom například sčítání lidu širší veřejnosti napoví, že se zmíněnou dualitou Romové nějak pracují a používají ji.

Naopak v zahraničí nebo pro cizince v České republice je ta druhá, česká část duální charakteristiky podstatnější. V cizině jsou Romové již podle pasu nejdříve Češi a následně teprve cokoli jiného a stejně tak i pro cizince v České republice. Někdy to má až překvapivé důsledky. Již mnohokrát mi říkali cizinci s dlouhodobým nebo trvalým pobytem v České republice, jak jim Romové často velmi neomaleně dávají najevo, že oni jsou tu doma a že jejich slovo, slovo Čechů, českých občanů, zde platí více než slovo cizinců.

Romská identita má z uvedených důvodů význam jen pro část Romů, ostatní zajímá spíše příslušnost ke státu, k rodině (famíliji), k fajtě apod. Jak již bylo naznačeno, zmíněná dualita je v České republice ovlivněna velmi negativní stereotypizací ze strany majoritního obyvatelstva. Vedle všech negativních stereotypů Cikána ve stereotypizaci majoritního obyvatelstva hraje roli představa, že se Rom dá na první pohled identifikovat podle fyzických rysů. Majoritní obyvatelstvo i Romové tudíž velmi frekventovaně pracují s představou, že sama romská příslušnost je negativní a že se jedná o stigma, které je nesejmutelné, permanentní a neměnné. Výroky Romů typu: „neseženu práci, protože jsem černý“ jsou vysoce frekventované a někdy též i vysoce realistické. Vedou ale k fatalismu a k pocitu, že na sobě nemá význam pracovat a že postavení Roma ve společnosti je neměnné. To ale platí jen v určitém kontextu. Do jaké míry pozná majoritní obyvatel Roma a podle čeho a s jakou chybou, dosud nemáme experimentálně ověřené.

Cizinci tmavé pleti v České republice mi jistě potvrdí, že se majoritní obyvatelstvo plete docela často a lze tedy předpokládat, že pokud řadu neromských osob mezi Romy zařazuje, protože jsou tmaví, určitě též řadu Romů jako Romy neidentifikuje, protože jsou světlí. Hraje však při identifikaci Romů barva pleti, případně permanentní antropologické rysy tak významnou roli? Nehraje stejnou nebo větší roli oděv, auto, adresa, peníze, gestikulace, etnolekt, barva hlasu a další indicie, které lze efektivně měnit, pokud člověk nechce být na první pohled identifikován a zařazen do určité kategorie lidí?

Před dvěma lety jsme jeli navštívit naše známé Romy do jednoho britského města. Věděli jsme, že ve městě je silná romská komunita a předpokládali jsme, že se tam na známé snadno

doptáme od Romů, které jistě brzy potkáme. Město nebylo tak velké a předpoklad nenalezení početné romské komunity v menším průmyslovém městě byl předem vyloučen. V průmyslovém městě, o kterém hovořím, je ale též silná indická a pákistánská komunita a větší část obyvatel města jsou imigranti ze zmíněných asijských zemí. S naší představou o vizuálně odlišných Romech jsme byli zcela ztraceni a vizuálně jsme takto ve zmíněném městě nebyli schopni nikoho identifikovat. Všichni kolem se prostě chovali jako snědí Angličané.

V českém prostředí bude díky migraci jistě stále obtížnější kohokoli identifikovat podle barvy pleti. Překvapivě však možná řada Romů zjistí, že jim to mnoho nepomůže a že je majorita podle etnolektu a dalších indicií bezpečně zařadí mezi Cikány, ať se budou deklarovat jakkoli.

Problém negativní stereotypizace a duální identity není sám o sobě nijak fatální. Být v České republice chválen je snad až podezřelé. Negativně jsou stereotypizováni politici, podnikatelé, boháči, ředitelé, kdokoli kdo něco od podřízených chce, chudí lidé, věřitelé, dlužníci a stejně tak i všechny národnosti, ať jsou již chudší nebo bohatší než Češi. Stačí, že s nimi Češi přišli do kontaktu. Duální identitu, stejně jako Romové, mají příslušníci všech menšin v ČR, bývalí cizinci s českým pasem a dokonce i čeští krajané, kteří se narodili v zahraničí. Pro většinu jmenovaných ale negativní stereotypizace neznamená společenskou izolaci a společenský propad.

V českém prostředí žije celá řada skupin, které si vytváří paralelní sociální struktury a v nich relativně dobře prosperují a svoje struktury si reprodukují. Jmenujme alespoň Rusy a Vietnamce, kteří si v českém prostředí částečně vytvářejí paralelní školství, kulturní instituce, podnikatelský sektor a reprodukují samostatně velkou část svého sociálního života. Nízká absorpční schopnost české společnosti jejich komunity nijak neohrožuje. Velká část Romů v českém prostředí ale do majoritních institucí integrována není a vlastní paralelní struktury nevytváří. Důsledky jsou pak zřetelné v oblasti trhu práce, vzdělání, kulturního vyžití, funkční gramotnosti.

Již před časem jsem v článku pro Romano džaniben ukazoval, jak podstatné je pro dospívajícího člověka, aby se naučil v urbanizovaném světě vykročit z orientační rodiny do „velkého světa“ institucí a vedle identity dítěte a rodiče mohl získávat dospělost prostřednictvím získání identity odborníka, pracovníka, člověka, který stojí na vlastních nohách, který si na sebe vydělá, nebo identity toho, koho potřebují i lidé z okolí, kdo je zručný, šikovný, kdo si sám sebe může vážít. Pokud se umění pohybovat se v mimorodinných institucích a funkční gramotnost neprohlubuje, lidé takto postižení se vzdalují současné urbanizované společnosti, upadají do izolace, stávají se zranitelnými a hledají vlastní hodnotu mimo společnost například tak, že ji nenávidí a poškozují.

Ve Velké Británii byla již mnohokrát popsána „identita moderního psance“, která byla zkoumána zejména v muslimských komunitách. Britové chtěli poznat mechanismus, jakým se z mladých lidí, kteří navštěvovali britské školy a ve Velké Británii se narodili, stávají zarytí muslimové a podporovatelé svaté války proti Evropanům. Odpověď je celkem jednoduchá. V čem má vyniknout dítě, které v dětství sní, čeho všeho dosáhne a reálnost svých snů vidí denně ve sdělovacích prostředcích, když pak z nejrůznějších důvodů sotva ukončí základní školu, z ekonomických příčin i díky rodinným podmínkám již ve vzdělávání nepokračuje a svoji ještě nezahájenou kariéru skončí na pracovním úřadě. Frekventovaně založí početnou rodinu a zhodnotí svoji osobnost v roli (chudého) rodiče. Někteří se ještě k tomu obrátí k bohu a ti, kteří chtějí víc a cítí, že problém není v jejich schopnostech, začnou okolní společnost nenávidět a konfrontují se s ní. Tuto situaci zaznamenáváme i v romském prostředí v České

republiky, naštěstí bez napojení na jakékoli další militantní struktury. Snad proto tento vývoj budí tak málo pozornosti.

V romském prostředí v České republice je stejná pluralita identitních typů jako v jakémkoli jiném společenství. Tím, že je ale relativně mnoho Romů v kategorii sociálně zranitelných skupin a tím, že obyvatelstvo v České republice není schopné ani ochotné nikomu pomáhat, ani samo sobě, je mezi romskou populací patrná tendence k redukci identitních typů a k reprodukování osobností fixovaných jen na vlastní rodinu nebo příbuzenskou skupinu bez alternativních identit souseda, obyvatele města, profesionála, občana státu apod. Takový vývoj samozřejmě znamená krok zpět a negaci charakteristik současné urbanizované společnosti.

Autor je vedoucím oddělení etnických studií na etnologickém ústavu AV ČR. Vyučuje také na FF UK (Ústav etnologie, katedra kulturologie).

Zdeněk Uherek